

UOT 37.0

Sadiq Kazım oğlu Sadiqov
Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi və İdman
Akademiyasının dosenti

MÜASİR TƏLİM TEXNOLOGİYALARININ TƏTBİQİ YOLLARI

Садыг Казым оглы Садыгов
доцент Азербайджанской Государственной Академии
Физической Культуры и Спорта

ПУТИ ПРИМЕНЕНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ОБУЧАЮЩИХ ТЕХНОЛОГИЙ

Sadig Kazım Sadıgov
assistant professor at
Azerbaijan State Academy of Physical Culture and Sports

WAYS OF APPLICATION OF MODERN EDUCATIONAL TECHNOLOGIES

Xülasə. Məqalədə müasir təlim texnologiyalarının tətbiqi yolları, pedaqoji diaqnostikanın texnologiyasının işlənməsi, innovasiya sözünün mənası, müəllimin şərhinə daxil olan təlim metodları, təlim texnologiyaları anlayışları, pedaqoji sistemin təkmilləşdirilməsi, psixoloji texnologiyalar, XXI əsrdə metodik sistem, yeni interaktiv texnologiyalar, interaktiv prosesin məqsədi bu proses iştirakçılarının davranış modeli, fəal təlim metodları, təlimin nəzarət-korrektə texnologiyası, müəllimin pedaqoji qabiliyyətləri və başqa problemlər verilmişdir.

Açar sözlər: *milli strategiya, innovasiya, interaktiv, intensiv, qnostik, konstruktiv, suqgestiv, kommunikativ, modul, retinq, pedaqoji texnologiya, elmilik, bilik, bacarıq, vərdiş, perseptiv, ardıcillıq, korrektə, diaqnostika, sağlamlıq, korrektə*

Резюме. В данной статье описаны способы применения современных обучающих технологий, разработка технологии педагогической диагностики, значение слова инновация, методы обучения, включенные в комментарий учителя, понятия обучающих технологий, совершенствование педагогической системы, психологические технологии, методическая система в XXI веке. Представлены новые интерактивные технологии, цель модели интерактивного процесса, поведенческие модели участников этого процесса, активные методы обучения, контрольно-корректирующая технология обучения, педагогические способности учителя и другие проблемы.

Ключевые слова: *национальная стратегия, инновации, интерактивная, интенсивная, экстенсивная, гностическая, конструктивная, суггестивная, коммуникативная, модульная, рейтинг, педагогическая технология, научность, знания, умение, навыки, перцептивная, последовательность, коррекция, диагностика, здоровье, коррекция*

Summary. The article describes the ways of using modern teaching technologies, the development of the technology of pedagogical diagnostics, the meaning of the word innovation, the teaching methods included in the teacher's commentary, the concepts of teaching technologies, the improvement of the pedagogical system, psychological technologies, the methodological system in the 21st century. New interactive technologies, the purpose of the model of the interactive process, behavioral models of participants in this process, active teaching methods, control and corrective teaching technology, pedagogical abilities of a teacher and other problems are presented.

Key words: *national strategy, innovation, interactive, intensive, extensive, gnostic, constructive, suggestive, communicative, modular, rating, pedagogical technology, scientificity, knowledge, ability, skills, perceptual, sequence, correction, diagnostics, health, correction*

Biz XXI yüzilin ilk illərini yaşayırıq. Bu gün doğulan, dünyaya gələn uşaqlar, bu gün ilk addımlarını atan körpələr XXI yüzilin son illərinin dünyəvi məsələlərini həll edəcəklər, bəşəriyyəti yaşadacaqlar.

“Millətimizin sabahı” dediyimiz uşaqlar həyatımızın gələcəyi, ömrümüzün davamıdır. Onların təlim-tərbiyəsinə, sağlamlığına düzgün münasibət bəşəriyyətin aydın sabahının, parlaq gələcəyinin təminatıdır. XXI əsrdə yaşayacaq nəsillərin təlim-tərbiyəsinin, sağlamlığının, xoşbəxt həyatının təməli bugünümüzədən başlayır.

2011-2021-ci illərdə Azərbaycan təhsilinin inkişafı üzrə Milli Strategiyanın hazırlanması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamının başlıca məqsədi müasir və innovativ təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi üçün geniş imkanlar açmaqla, onun iqtisadi inkişafın mühüm amilinə çevrilməsini təmin etməkdir.

İnnovasiya sözü ingiliscə, “innovation” sözündən götürülmüşdür. Mənası “yenilik” deməkdir. Pedaqoji innovasiya dedikdə, təlim, tərbiyə, təhsil prosesinin gedişini və nəticələrini yaxşılaşdırmaq məqsədilə pedaqoji sistemdə həyata keçirilən yenilik başa düşülür. İnnovasiya pedaqoji sistemin daxili ehtiyatları hesabına baş verir. İnnovasiya sözünün əvvəlindəki “in” hissəsinin mənası da daxili deməkdir. Pedaqoji sistemin yeniləşməsi çox vacib və aktual ideyadır. Çünki təhsil cəmiyyətin simasıdır.

Pedaqogikada İnnovasiya iki yanaşmadan ibarət olub, qabaqcıl pedaqoji təcrübənin nəticəsi kimi, pedaqoji ustalığ və şəxsi yenilik kimi araşdırılır: birincisi, adətən innovasiya, yenilik dövründən sonra uzun mübarizələrin nəticəsi kimi cəmiyyət tərəfindən tətbiq edilməsi üçün bir model olaraq qəbul olunur (bunun əsasında sonralar yeni pedaqoji texnologiyalar yarana bilər). İkinci yanaşmada isə innovasiya yenilik kimi qəbul olunmayaraq birinciyə arxalanır. Kazan araşdırmaçısı İ. Qareyev belə bir nəticəyə gəlmişdi ki, “ XX əsrdə metodik sistem, müəllif məktəblərini yaratmış üç qrup novator müəllim olub. Əsrin əvvəlində S. Frene, M. Montessori, D. Düi, R. Şteyner, S.T. Şatski, M.M. Pistrak, A. Smacarenko və başqaları. Əsrin ortalarında V.S. Suxomlinski, Ş. Amonaşvili, L. Zankov, V.V. Davidov, C. Lisenkova və s. XX əsrin axırında Y. Konarjevski, O. Cametis, Q. Qabdulin, V. Şatalov,

V. Dyacenko, Q. Lozanov, F. Bunyatova, P. Erdniyev və başqaları olmuşlar (2008).

Professor Y. Kərimov “Təlim metodları” (2009) kitabında yazır: “Keçən əsrin axırlarında praktik novator müəllim Fatma Bünyatova yeni interaktiv texnologiyanın üzərində işləmişdir. O, bu gün yeni kimi səslənən bir çox məsələləri qeyri-dəqiqliklərə yol verməklə, bir qədər səthi olsa da 10-15 il əvvəl qoymuş və müəyyən nəticə almışdır.

Müəllimin şərhinə daxil olan təlim metodlarına nəql, izah, məktəb mühazirəsi, müsahibə, təlim diskussiyası, illüstrasiya metodu, demonstrasiya metodu, videometod, çalışmalar, laboratoriya metodu, problemlə – laborator metod, praktik metod, idraki (didaktik) oyunlar, proqramlaşdırılmış təlim metodları, öyrədici – nəzarət metodu, situasiya metodu, kitab üzərində iş metodu daxildir.

Hazırda interaktiv metodlar, fəal təlim metodları, təlim texnologiyaları anlayışlarına tez-tez rast gəlirik. Xarici beynəlxalq təşkilatlar, milli qurumlar, müasir təlim metod və texnologiyalarının təbliği müəllimlər arasında yayılması ilə əlaqədar 20 ilə yaxındır ki, seminarlar, mühazirələr, layihələr keçirirlər. Öyrənilən yeni tərz, metod, vasitə və yanaşmalar yaradıcılığı, müstəqilliyi inkişaf etdirməklə yanaşı, insan şəxsiyyətini, onun insanlara, təbiətə, cəmiyyətə münasibətini, mənəvi dünyasını və s. inkişaf etdirməli, zənginləşdirməlidir. Əvvəlcə interaktiv sözü haqqında: “interaktiv” anlayışı ingilis dilindən dilimizə, o cümlədən digər dillərə keçmədir. Hazırda “interaktiv pedaqogika”, “interaktiv təlim”, “interaktiv” təlim metodları” və yaxud, yığcam olaraq “interaktiv metodları” ifadələrinə tez-tez rast gəlirik. Yeni anlayış kimi meydana çıxan “interaktiv pedaqogika” ifadəsini ilk dəfə 1975-ci ildə alman tədqiqatçısı Hans Frits işləmişdir. Alimin tədqiqatlarında interaktiv prosesin məqsədi bu proses iştirakçılarının davranış modelini dəyişdirmək və yaxşılaşdırmaqdır. O, interaktiv metodlar haqqında interaktiv tərbiyə prosesi kimi danışır. Belə ki, alimə görə təlimdə interaktivliyi müəllim və şagirdin qarşılıqlı təsir – əməkdaşlıq qabiliyyəti kimi izah etmək olar. *İnter* – (ingilis dilində *Enter*) – ara (insanlar arasında), qarşılıq (insanların qarşılıqlı anlaşması, əməkdaşlığı, işi) və s. kimi başa düşülür. Bəs fəal təlim metodları nədir? Bu anlayış XX əsrin 80-ci illərindən Azərbaycanda işlənməyə başla-

mışdır. “Fəal” sözü, bəlli olduğu kimi, daha işlək, hərəkətdə, təsirdə olan mənasını verir. Fəal təlim metodlarının interaktiv təlim metodları ilə yaxınlığı mahiyyətindən doğur, lakin seçim təsirinə görə bir-birindən fərqlənir.

Pedaqoji sistemin təkmilləşdirilməsinin iki yolu var: 1) İntensiv (fransızca – gücləndirmək, məhsuldarlığı artırmaq); 2) Ekstensiv (latınca – genişləndirmək, uzatmaq). İntensiv yol – pedaqoji sistemin inkişafını daxili ehtiyatlar hesabına həyata keçirməyi nəzərdə tutur. Ekstensiv yol isə pedaqoji sistemin inkişafı üçün əlavə qüvvələrin (investisiyaların), yeni vasitələrin, avadanlıqların, texnologiyaların, kapital qoyuluşunun cəlb edilməsidir.

Pedaqoji texnologiya dedikdə, qarşıya qoyulmuş məqsədə uyğun olaraq bilik, bacarıq, vərdiş və münasibətləri formalaşdırmaq və onlara nəzarəti həyata keçirmək üçün əməliyyatlar kompleksi başa düşülür. Pedaqoji texnologiyada müəllimin fəaliyyətini aşağıdakı funksional komponentlərə ayırmaq olar:

- 1) Qnostik (idraki) komponent,
- 2) Layihələşdirici komponent,
- 3) Konstruktiv komponent,
- 4) Təşkilatçılıq komponenti,
- 5) Kommunikativ (ünsiyyət) komponent.

Qnostik komponentə daxildir: təlim, təhsil – tərbiyənin məqsədləri, tədris etdiyi fənnin məzmununu barədə biliklər, şagirdləri öyrənmək, təlim prinsiplərini və texnologiyalarını öyrənmək, öyrədici və tərbiyəedici məşğələlər keçirmək və s.

Layihələşdirici komponent. Uzaq məqsədləri (perspektivləri), əməliyyatları, vasitələri özündə birləşdirir; layihələşdirmə cinsi fərqlər nəzərə almaqla həyata keçirilməlidir. *Konstruktiv komponent.* Qarşıdakı məşğələni hazırlamaq üçün əməliyyatlar kompleksini nəzərdə tutur *Təşkilatçılıq komponenti.*

Pedaqoji texnologiyalarda əməliyyatlar və hərəkətlər fiziki cəhətdən hiss olunur. Psixoloji texnologiyalar gizli xarakter daşıyır. Bu, konkret insanın psixikasında baş verən əməliyyatlar və hərəkətlərdir. Amma pedaqoji və psixoloji texnologiyalar arasında dəqiq sərhədi müəyyənləşdirmək olduqca çətindir. Pedaqoji texnologiyalara təlim texnologiyası, tərbiyə texnologiyası, inkişaf texnologiyası, diaqnostika texnologiyası aiddir. *Təlim texnologiyası* dedikdə, bilik,

bacarıq və vərdisləri formalaşdırmaq üçün əməliyyatlar komplekti başa düşülür.

Tərbiyə texnologiyası dedikdə, nisbi, sabit və müntəzəm olaraq ümumiləşən münasibətlərin, məqsədyönlü formalaşdırılması üçün əməliyyatlar komplekti başa düşülür. *İnkişaf texnologiyası* təlim və təhsil – tərbiyə texnologiyası ilə əlaqədardır.

Pedaqoji sistemin təkmilləşməsi iki yolla həyata keçirilir: 1. İntensiv yol. 2. Ekstensiv yol. İntensiv yol pedaqoji sistemin daxili ehtiyatlarını işə salmaqla bağlıdır. Məsələn, yeni metodlar tətbiq etməklə şagirdlərə müstəqil iş bacarıqları aşılanmaqla onları özünütəhsilə cəlb etmək intensiv yoldur. Ekstensiv yol pedaqoji prosesə əlavə vaxt və vəsait cəlb olunmasını nəzərdə tutur.

Respublikamızda müasir dövrdə sosial-iqtisadi proseslərin inkişaf istiqamətlərini xarakterizə edən başlıca xüsusiyyətlərdən biri də informasiyanın rolunun əhəmiyyətli surətdə artmasıdır. Təhsil sisteminin təlim-tərbiyə, idarəetmə, qiymətləndirmə və s. fəaliyyət növlərinin təkmilləşdirilməsində informasiyanın rolu böyükdür. Həmçinin təhsil sistemi inkişafın başlıca istiqamətlərini xarakterizə edir. Təhsil sisteminə informasiyalardan istifadəyə kortəbii surətdə yanaşma yüksək səviyyədə subyektivliyə gətirir və informasiya cəmiyyətinin inkişaf tendensiyaları ilə ziddiyyət təşkil edir. Baxılan problemin həlli təhsil prosesinə müasir pedaqoji texnologiyaların tətbiqi nəticəsində mümkündür. Pedaqoji diaqnostikanı belə müasir texnologiyalara aid etmək olar. Şagirdlərin biliyinin inkişaf mərhələsinə müxtəlif faktorlardan bu və ya digər formada alimlər, tədqiqatçılar münasibət bildirmişlər.

Diaqnostika nəticəsində informasiyanı almaq üçün aşağıdakı prinsiplərə istinad olunur:

1. Diaqnostik proqnozvermə istiqamətliliyi prinsipi;
2. Pedaqoji kommunikativlik prinsipi;
3. Sosial normativ xarakterlilik prinsipi;
4. Elmilik prinsipi;
5. Peşəkarlığın məqsədmüvafiqlik prinsipi;
6. Fasiləsizlik prinsipi;
7. Tamlıq prinsipi;
8. Ardıcılıq prinsipi.

Pedaqoji diaqnostikanın texnologiyasının işlənilməsi prosesində təcrübə və nəzəri metodlardan istifadə edilir. Onlara sorğu, müşahidə,

müsaibə, anketləşdirmə, söhbət, təbii və diaqnostik eksperiment, modelləşdirmə aid edilir.

Müəllimlik peşəsi insan fəaliyyətinin çox mürəkkəb növünə aiddir. Pedaqoji funksiya müəllimə peşə bilikləri və bacarıqlarını tətbiq etmək istiqamətini göstərməkdir. Pedaqoji fəaliyyətin başlıca istiqamətlərini şagirdlərin təlimi, təhsili, tərbiyəsi, inkişafı və formalaşması təşkil edir. Bu işlərin hər birində müəllim çox konkret işlər görür. O özü bu başlıca funksiyaları nə qədər dərindən başa düşsə, öz şagirdlərinə də bir o qədər müstəqillik, təşəbbüskarlıq, sərbəstlik verər.

Müəllimin pedaqoji qabiliyyətləri yeddi qrupa ayrılır:

1. Təşkilatçılıq qabiliyyəti – müəllimin uşaqları birləşdirmək, onları məşğul etmək, vəzifələri bölüşdürmək, işi planlaşdırmaq, görülən işə yekun vurmaq və s. bacarığında özünü göstərir.

2. Təlim (öyrətmək, didaktik) qabiliyyəti – tədris materialının əyani vasitələri, avadanlığı seçmək və hazırlamaq, tədris materialını başa düşülən şəkildə, aydın, ifadəli, inandırıcı nəql etmək, tədris – idrak fəallığını yüksəltmək, idrak maraqlarını və onların mənəvi tələbatlarını stimullaşdırmaq bacarığı daxildir.

3. Perseptiv qabiliyyət – şagirdlərin daxili aləmini görmək bacarığında onların emosional vəziyyətini obyektiv qiymətləndirməkdə psixikasının xüsusiyyətlərini üzə çıxarmaqda özünü göstərir.

4. Kommunikativ (ünsiyyət) qabiliyyəti – müəllimin şagirdlər, onların valideynləri, həmkarları, tədris müəssisəsinin rəhbərləri ilə pedaqoji cəhətdən məqsədyönlü münasibət qura bilməsində özünü göstərir.

5. Suqquestiv (təhqinedici) qabiliyyət – şagirdlərə emosional – iradi təsir göstərməkdən ibarətdir.

6. Tədqiqatçılıq qabiliyyəti – pedaqoji situasiyaları və prosesləri dərk etmək və obyektiv qiymətləndirmək bacarığıdır.

7. Elmi-idraki qabiliyyət – seçdiyi sahə üzrə elmi bilikləri mənimsəmə qabiliyyətidir.

Bu qabiliyyətlər içərisində aparıcı və köməkçi qabiliyyətlər vardır. Didaktik və təşkilatçılıq qabiliyyəti aparıcı qabiliyyətlərə aiddir. Qalanları isə köməkçi qabiliyyətlər hesab olunur.

Hazırda pedaqoji texnologiyaların adı altında pedaqoji prosesdə müsbət nəticələrə gətirib çıxaran pedaqoji ideallar kompleksi başa düşülür. Habelə, tam və sistemli pedaqoji texnologiyada mövcud olması və onlardan bir sıra ölkələrdə istifadə olunması diqqəti cəlb edir:

1. Təbii təlim texnologiyaları;
2. Modul-reyting texnologiyası;
3. İntegrativ təlim texnologiyası;
4. Parasentrik təlim texnologiyası;
5. Biliklərin tam mənimsənilməsi texnologiyası;
6. Fərdi təlim texnologiyası;
7. Kooperativ təlim texnologiyası;
8. Təlimin nəzarət-korrektədə texnologiyası.

Biliyin tam mənimsənilməsi, texnologiyanın reallaşdırılması zamanı şagirdlərin fəaliyyətinin nəticələrinin hesaba alınması və qiymətləndirilməsi üçün müxtəlif formalardan istifadə edilir. Bu zaman korrektə, diaqnostik və yekun məqsədi həyata keçirilir. Kooperativ təlim texnologiyasının əsasında şagirdlərin fəaliyyətini fərdi işdən briqada formasına və əksinə keçirilməsində müxtəlif vasitələrdən istifadənin bir-birini əvəz etməsi durur.

Problemin aktuallığı. Respublikamızda müasir dövrdə sosial-iqtisadi proseslərin inkişaf istiqamətlərini xarakterizə edən başlıca xüsusiyyətlərdən biri də informasiyanın rolunun əhəmiyyətli surətdə artmasıdır. Təhsil sisteminin təlim-tərbiyə, idarəetmə, qiymətləndirmə və s. fəaliyyət növlərinin təkmilləşdirilməsində informasiyanın rolu böyükdür.

Problemin elmi yeniliyi. Baxılan problemin həlli təhsil prosesinə müasir pedaqoji texnologiyaların tətbiqi nəticəsində mümkündür. Pedaqoji diaqnostikani belə müasir texnologiyalara aid etmək olar. Şagirdlərin biliyinin inkişaf mərhələsinə müxtəlif faktorlardan bu və ya digər formada alimlər, tədqiqatçılar münasibət bildirmişlər. Hazırda pedaqoji texnologiyaların adı altında pedaqoji prosesdə müsbət nəticələrə gətirib çıxaran pedaqoji ideallar kompleksi başa düşülür. Habelə, tam və sistemli pedaqoji texnologiyada mövcud olması və onlardan bir sıra ölkələrdə istifadə olunması diqqəti cəlb edir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Qarşıya qoyulan məqsədi həyata keçirməklə müasir təlim texnologiyalarının tətbiqi yollarının elmi quruluşu və bütövlükdə elmi sistemi aydınlaşdırılır.

Ədəbiyyat:

1. Abbasov, A., Əlizadə, H. Pedaqogika. -Bakı, -2000.
2. Ağamalıyev, R. Azərbaycan təhsili XXI əsrə doğru: idarəetmə, prioritet, islahatlar. -Bakı, -1998
3. Ağayev, Ə., Talıbov, Y., Eminov, A., İsayev, İ. Pedaqogika. -Bakı, -2006.
4. Əsgərov, Ş. Təhsilimiz dünən, bu gün, sabah. -Bakı, -2003.
5. Kərimov, Y. Təlim metodları. -Bakı, -2007
6. Mahmudov, M.C. Bolonya prosesi: problemlər, perspektivlər, reallıqlar. -Bakı: Elm və təhsil, -2009, -503 s.
7. Mehrafov, A.O. və b. Pedaqoji texnologiyalar. -Bakı, -2006.
8. Mehrafov, A.O Azərbaycan təhsilinin müasir problemləri. -Bakı, -2007.
9. Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. -Bakı, -2009.
10. Veysova, Z. Fəal (interaktiv) təlim: Müəllim üçün vəsait. -Bakı, -2007.

E-mail: mr.quliyev.d@mail.ru

Rəyçilər: *ped.ü.elm.dok.,prof. D.Q. Quliyev,*
ped.ü.fəls.dok., dos. M.S. Kazımov

Redaksiyaya daxil olub: 13.10.2021.